

Da udovoljimo široj publici i u ilustrativnom pogledu, donosit će »Glasnik« reprodukcije fotografija, koje su karakteristične za naše krajeve u pogledu toli prirodnom koli kulturnom, uz kratak opis.

»Ranjava peta« u našoj je geografiji — a donekle i u drugim prirodnim naukama — terminologija. Dobru joj je osnovu dao G. Manojlović a dopunio ju je St. Pavičić; ali Manojlovićev je »terminologijski rječnik« dodat prevodu davne Umlaufove školske knjige, koja se možda nalazi tek u kojoj srednjoškolskoj knjižnici pa je po tome pristupačna samo nekolicini. Pored toga ima još mnogo tehničkih izraza, koji nisu u njoj navedeni, a koji su nam danas potrebni. Poradi toga molim svakoga, koji ima volje i želje, da se i ta grana usavrši, neka uredniku pošalje pa bilo i samo jedan takav izraz a on će ga rado i zahvalno objaviti u »Glasniku«. Kad pak bude sakupljen dovoljan materijal uredništvo će »Glasnika« dati u tisak »Terminologijski rječnik geografski«.

Napokon da istaknem jednu važnu činjenicu. Dolazeći u doticaj sa stranim naučenjacima, čuo sam uvijek istu tužbu: »ima kod vas (Hrvata, Srba i Slovenaca) mnogo naučnih časopisa, u kojima je bez sumnje vrijednih i važnih rasprava, ali sve one nisu nam pristupačne, jer su napisane u jezicima, kojih nikako ne poznajemo. Da udovoljimo ovom opravdanom zahtjevu »Glasnik« će donositi rasprave i manje priloge, pisane i u stranom jeziku: njemačkom, engleskom, francuskom ili italijanskom, dok će hrvatskim člancima, koji su važni za strani svijet, biti dodat opsežan pregled u jednom od tih jezika.

Da je ovaj »Glasnik«, davna želja hrvatskih geografa, mogao stupiti u život, ima zahvaliti uvidavnosti Oblasne Samouprave u Zagrebu, koja je doznala novčanu pripomoć. Hvala joj!

A sada, »Glasniče«, putuj svijetom pa mu javi, da su hrvatski geografi zajednički stupili u kolo drugih kulturnih radnika, pa da će svake godine 2 do 4 puta prikazivati ponajglavnije rezultate svojih istraživanja.

Q. F. F. S.

A. Gavazzi.

Geografski kvocijent pritiska.

Napisao Stj. Ratković.

Aleksandar Supan, očito potaknut događajima svjetskoga rata, bavio se u posljednjim godinama svoga života pretežno političkom geografijom i kao rezultat toga bavljenja dao je poznato svoje djelo: Leitlinien der allgemeinen politischen Geographie.¹⁾ Ono, iako opsegom mnogo manje od osnovnoga djela moderne političke geografije Fr. Ratzela,²⁾ potpunije obuhvata opseg ove discipline, pa je bez sumnje kao poticaj znatno utjecalo na neobično bogatu produkciju političko-geografske literature u Njemačkoj, premda glavnu pokretnu silu za ovo treba tražiti u teškim posljedicama, koje je ovoj zemlji donio rat, a koje posljedice mnogi autori pripisuju nedostatku političko-geografskoga školanja njemačkoga naroda prije rata i za vrijeme rata.

¹⁾ 1. izdanje 1918., drugo posthumno i prerađeno 1922.

²⁾ Politische Geographie, 5. izdanje E. Oberhummera, München-Berlin, 1925.

Pomenuto djelo A. Supana značajno je i s toga, što u polit. geogr. literaturu uvodi neke nove pojmove i termine za njih. Jedan je od tih i geografski kvocijent pritiska. Ja nemam pri ruci prvoga izdanja Supanova djela, ali iz jedne napomene u Ratzelovoj Polit. geografiji⁵⁾ vidim, da Supan o kvocijentu pritiska govori već u tome izdanju. U drugome izdanju on ovaj pojam ovako tumači⁶⁾: »Die benachbarten Staaten üben, entsprechend ihrer Macht, einen Druck aus, auf den der umgrenzte Staat mit einem ebenfalls seiner Macht entsprechenden Gegendruck antwortet. Wir können dafür einen mathematischen Ausdruck finden, den wir den geographischen Druckquotient nennen wollen. Er geht hervor aus der Division der Bevölkerungssumme aller unmittelbaren Nachbarstaaten durch die Bevölkerungsziffer des umgrenzten Staates. Der geographische Druckquotient bezeichnet, obwohl auch veränderlich im Vergleich zum politischen, ... einen Dauernstand und gewinnt dadurch seine wissenschaftliche Bedeutung . . . . . Wie man sieht, ist der Druckquotient ein genauer Ausdruck der politischen Lage!«

Od Supana su ovaj pojam i metodu izračunavanja kvocijenta pritiska kao izražaja političkoga položaja neke države preuzeli i drugi autori, kao Oberhammer, Vogel⁷⁾, Wagner⁸⁾, Hennig⁹⁾ i dr. Sporedno je, da ovaj posljednji pomenuti pojam pripisuje Reinhardu, što ne stoji, jer je Reinhardovo djelo izišlo 1919.⁸⁾, a Supan o geogr. kvocijentu pritiska, kako vidjesmo, govori već god. 1918.

Iz gornjih se riječi Supana vidi, da on kvocijent pritiska smatra točnim izražajem političkoga položaja, a i Hennig u njemu nalazi odlično mjerilo (ausgezeichneten Masstab) za jačinu mogućnosti trenja⁹⁾. Drugi autori opet nijesu toga mišljenja. Tako H. Wagner hoće, da se kod izračunavanja toga kvocijenta ne uzimlju u obzir samo kontinentalne granice¹⁰⁾, a za Vogel a je Supanova formula »wenig brauchbar und unvollkommen«. ¹¹⁾

Reinhard¹²⁾ preuzimlje Supanovu formulu iako priznaje, da je samo približan izraz, jer ne uzimlje u obzir vrstu i aktivnost (Leistungsfähigkeit) pučanstva.

Haushofer¹³⁾ smatra, da je Supanov kvoc. pritiska podesan za dalje razvijanje, dok mu Maull¹⁴⁾ osporava vrijednost, jer političko susjedstvo nije jasan, nedvouman pojam, a osobito, što ne uzimlje u račun posredne susjede preko mora. Maull zahtijeva, da se ubuduće računanje pritiska vrši s »nerazmjerno više geografske kritike« i čuvajući se jednostavnoga šematiziranja.

⁵⁾ O. c. str. 224.

⁶⁾ Supan: O. c. str. 75. i d.

⁷⁾ W. Vogel: Politische Geographie. B. G. Teubner, 1922., str. 125.

⁸⁾ H. Wagner: Lehrbuch der Geographie. I./3., 1927., str. 798.

⁹⁾ R. Hennig: Geopolitik. Leipzig-Berlin, 1928., str. 204.

¹⁰⁾ R. Reinhard: Weltwirtschaftliche u. politische Erdkunde. Breslau, 1919.

¹¹⁾ Hennig: o. c. str. 204.

¹²⁾ Wagner: o. c. str. 798.

¹³⁾ Vogel: o. c. str. 125.

¹⁴⁾ R. Reinhard: Weltwirtschaftliche und politische Erdkunde. Breslau, 1925., str. 169.

¹⁵⁾ K. Haushofer: Grenzen in ihrer geogr. u. polit. Bedeutung. Berlin-Grünwald, 1927., str. 292.

¹⁶⁾ O. Maull: Politische Geographie. Berlin, 1925., str. 451.—455.

Ove riječi, pa napomena Haushofera¹⁵⁾ o polit. geogr. A. Supana: »Bei allen Einwänden, die dem gedankenreichen Alterswerk entgegenschlagen, ist eine Auseinandersetzung mit ihm ein polit.-geographisch überaus fruchtbares Tun,« potaknule su me, da napišem ove retke.

Nema sumnje, da bi za teoretične i praktične potrebe bilo vrlo korisno, kada bi se lakim načinom, jednostavnom jednom formulom mogao izračunati i izraziti politički položaj neke zemlje. No veliko je pitanje, je li to uopće moguće, pa ako bi i bilo, je li od Supana predloženi način za to podesan. Na to će nam pitanje odgovoriti kritično raščinjanje toga načina.

Već sam Supan priznaje, da je kvocijent pritiska promjenljiva veličina, a to je i prirodno, jer ga on zasniva samo na broju žiteljstva, a taj se može uzeti tek približno stalnim samo za kratak razmak vremena. K tome se ni promjene broja žiteljstva u zainteresiranim državama ne dešavaju ravnomjerno, kako nam to najljepše pokazuje drastičan primjer susjednih zemalja Francuske i Njemačke, koje su god. 1870. imale približno jednak broj žitelja (oko 40 milijuna), dok je god. 1910. Francuska ostala gotovo kod istoga broja, a Njemačka skočila na 65 milijuna! — Taj nedostatak Supanova načina ne bi međutim mnogo smetao, jer se kvocijent pritiska radi jednostavnosti računanja može u svako doba i za svaku državu lako naći.

Mnogo je nezgodnije, što se ovom metodom ne da odrediti politički položaj izoliranih, otočnih država (na pr. Vel. Britanije). Supan ovu teškoću rješava jednostavno tako, što za Vel. Britaniju, jer nema neposrednih susjeda, kvocijent pritiska određuje s 00, što bi značilo, da ona ne osjeća nikakov pritisak drugih država i da na njih ne vrši protupritisak. Moru se pridaje svojstvo apsolutnoga izolatora, što praktično ne samo da ne stoji, kako nam dnevno pokazuje međudržavni politički život, već je more, iako izolator, u isto vrijeme i sredstvo spajanja i u današnje doba tehnički dotjeranih sredstava pomorskoga saobraćaja i medij, po kome se politički utjecaj i politički pritisak može širiti po cijeloj zemljinoj kugli razmjerno snazi i sredstvima neke države.

Supan i sam ovo priznaje, pa iako kvoc. pritiska za Vel. Britaniju bilježi s 00, a za Japan 75¹⁶⁾ samo zato, što je svoju vlast proširio na Koreju i u Mandžuriji, dok mu je — po Supanu — taj kvoc. prije bio također 00, on dalje kaže ovo: »Aber Druck wird nicht bloss durch die unmittelbar angrenzenden Nachbarn ausgeübt, sondern auch von nahegelegenen Inselstaaten . . . . .; mit der Entfernung nimmt dieser Druck, den das Meer gleichsam wie ein elastisches Medium fortpflanzt, ab, und wir gelangen endlich zu einer verschiebbaren Linie, wo Druck und Gegendruck sich aufheben.«¹⁷⁾

U ovim riječima nalazimo dvije neodredene, relativne veličine: blizu ležeće otočne države i p o m i č n u e r t u, gdje se uništavaju pritisak i protupritisak. Za koje je na pr. države Vel. Britanija »blizu ležeća«? Ili opada li razmjerno udaljenosti njezin pritisak na Nizozemsku, Portugalsku, Grčku? A gdje da se negdje na pučini Atlantika traže linije ravnoteže pritiska evropskih i američkih država ili na Pacifiku takova linija između U. S. A. i Japana? A zar maritimna država, ako i nije otočna, ne djeluje na druge primorske države, s kojima nema zajedničke kopnene granice, jednako, kao da je smještena na

¹⁵⁾ O. c. str. 292.

¹⁶⁾ Supan: o. c. str. 75.

¹⁷⁾ Supan: o. c. str. 76.

otoku? Koje će se od tih država prema tome uzimati u obzir kod računanja kvoc. pritiska? (Primjeri: Italija—Albanija, Italija—Grčka i dr.)

Dosljedno svome uzimanju mora kao potpunoga izolatora Supan ne uzimlje kod određivanja kvoc. pritiska u račun ni kolonijalni posjed država. U primjeru za Njemačku¹⁸⁾ ne samo da ne uračunava prekomorski posjed Francuske, pa ni onaj najbliži u Africi, već izlučuje i cio azijski posjed Rusije, kao da sav prostor i ljudstvo s onu stranu granica nekadašnjih evropskih gubernija nijesu imali nikakova značenja za političku snagu Rusije! To je nesumnjivo dalji, teški nedostatak Supanova kvoc. pritiska, jer je taj pritisak u jednom ili drugom smjeru proporcionalan političkoj snazi države, pa na nj utječu svi činioci, koji mogu da povećaju ili smanje ovu snagu, a da su kolonije i sporedne zemlje jedan od važnijih ovih činioaca, pokazuje Vel. Britanija, kojoj politična snaga bez njenih dominiona i kolonija ne bi ni izdaleka bila ravna današnjoj. Razumije se, da su svi ti nedostaci morali biti jasni i autoru ove metode računanja geograf. kvoc. pritiska, no on ih je od nevolje akceptirao, htijući dati lako i jednostavno sredstvo obilježavanja političkoga položaja jednim jedinim brojem. Uzimajući u račun otočne i maritimne države, pa kolonijalni posjed, trebalo bi u svakom pojedinom slučaju tek prije riješiti one naprijed pomenute probleme relativnih veličina.

No najteži prigovor, koji se mora učiniti Supanovu geogr. kvoc. pritiska, jest, što on za bazu njegova izračunavanja uzimlje samo apsolutne brojeve pučanstva. Time je rečeno, da politička snaga države, osobito koliko se očituje u vanjskom, međudržavnom životu, zavisi samo od broja pučanstva, ili da su barem druge komponente, koje kao rezultantu daju ukupnu snagu države, tako sporedne važnosti, da se kod računanja kvoc. pritiska mogu zanemariti. Supan o tome sam kaže: »Die Volkszahl ist nur ein Faktor, und zwar derjenige, den wir am leichtesten ziffermässig erfassen können, aber wir haben bereits..... betont, dass sie für die Energie eines Staates nicht allein massgebend ist. Das hindert aber nicht, ihr eine hervorragende Wichtigkeit bei der Beurteilung der Stärke und damit der Druckkraft eines Staates zuzuerkennen.«

Nitko ne će poreći, da broj pučanstva, toga drugoga bitnoga elementa u državnome organizmu, nema izvanrednu važnost za snagu države, ali se isto tako mora priznati, da broj pučanstva ne samo da nije jedino mjerodavan za tu snagu, nego da u poredbi s drugim faktorima državne moći nije ni toliko odlučan, da bi se baš on sam morao uzimati za mjerilo državne energije. Da mu se daje ova važnost, ne opravdava ni okolnost, što se taj faktor može najlakše brojčano izreći, koja je okolnost očito bila odlučna za A. Supana. Jer kada bi samo broj žitelja imao toliku važnost, onda bi na pr. predratna Rusija osjećala jedno šest puta veći pritisak od Kitaja nego od Njemačke, a ova tri puta veći pritisak s istoka nego na francuskoj granici. A s juga bi je Austro-Ugarska također jače pritiskivala sa svojih 50 milijuna nego Francuska s 40. Ili u današnjoj našoj državi pritisci, koje mi osjećamo od strane Albanije, Bugarske i na pr. Austrije bili bi proporcionalni apsolutnome broju žiteljstva onih država, što sigurno nije.

Ne! Broj pučanstva nije odlučujući faktor pritiska, već samo jedan iako važniji u nizu tolikih drugih. Njihov je broj velik, neodređen, a u tome nizu nalazi mjesta sve, što bilo kako ima utjecaja i značenja u životu državnoga

¹⁸⁾ Supan: o. c. str. 75.

organizma, dakle sve relevantne činjenice Kjellénove geopolitike, demopolitike, ekopolitike, sociopolitike i kratopolitike.¹⁹⁾

I državni teritorij sam po sebi, bez obzira na pučanstvo, mnogostrukim svojim svojstvima utječe na razne načine na život države, na njenu snagu, energiju, i prema tome na pritisak, koji ta država izvodi na svoje susjede, dotično na protupritisak, kojim ona odgovara na pritisak susjednih država.

Već i matematički položaj nije za to indiferentan. (Zemlje u visokim širinama imaju neke bokove zaštićene klimom — Sibirija, Kanada —, a i smjer pritiska drugih zemalja nije uglavnome upravljen u tome pravcu.) Još je odlučniji u ovome pitanju fizikalni položaj teritorija neke države, jer on suodlučuje o fizikalnoj klimi, o biogeografijskim i gospodarskim prilikama i o saobraćaju dotične države; ti faktori ne mogu dakle biti bez značenja za ukupni život države, pa prema tome i za njenu političku snagu. Šta više, u mnogo slučajeva jedan jedini faktor fizikalnoga položaja tako je značajan, da nekoj državi daje posebno obilježje i njenu naročitu važnost u međudržavnome životu: (Prijevojne zemlje Afganistan na Kaibarskim vratima iz Irana i Turana u dolinu Inda; Švajcarska radi Sv. Gottharda; Tirol s Brennerom. — Zemlje na ušću rijeka, važnih za saobraćaj, imaju izdržati nerazmjerno veći pritisak države, koja ima ostali veći dio te rijeke: na pr. naša država na Vardaru i Grčka sa Solunom na njegovu ušću; pritisak Njemačke prema ušću Rheina; pritisak Njemačke gradnjom bagdadske željeznice prema Šat-el-Arabu i paraliziranje toga pritiska od strane Engleza proglašenjem nezavisnosti sultanata Kuvejskoga god. 1910. — Zemlje, koje imaju mogućnost, da postanu cirkummarine, vrše jaki pritisak na zemlje, koje su im na putu: Stari Rim i Kartaga, pa ostale zemlje oko Sredozemnoga mora; u srednjem vijeku Švedska i Danska i zemlje oko Istočnoga mora; danas Italija i jadranske države SHS i Albanija; Vel. Britanija i rubne zemlje Indijskoga oceana. — Barijerne zemlje, koje su se ispriječile jačim državama na putu k moru: na pr. silan pritisak Rusije na baltičke zemlje, Mandžuriju, Poamurje, Perziju i Afganistan; pritisak Mađarske na Hrvatsku radi puta na Jadran, a tako i Nijemaca na Sloveniju i Italiju; pritisak Bugara i Srba na Trakiju i Makedoniju prema Egeju. — Posebno značajan ali i vrlo opasan položaj imaju zemlje na mjestima, važnim za svjetski saobraćaj, kao što su prelake i prokopi, pa tu imaju da izdrže nerazmjerno velik pritisak interesiranih država: Engleski pritisak na Egipat od 15. 9. 1882., bitke kod Tel-el-Kebira, do danas vrši se u prvom redu radi osiguranja sueskoga prokopa; U. S. A., kada nijesu uspjele u Kolumbiji, umjele su dovesti 1905. do ocjepljenja i proglašenja nezavisne republike Paname, na čijem su teritoriju izgradile kanal; kada se radilo o tome, da prokop između Atlantika i Pacifika ide rječicom San Juan i Nikaragua-jezerom, Engleska je težnja za premoći u državi Nikaragui bila tolika, da je njenim nastojanjem došlo do osnivanja posebne države Moskito-Indijaca uz atlantsku obalu Nikarague i ušće rječice San Juan. Napuštanjem projekta kanala kroz Nikaraguu prestao je i pritisak Engleske, pa je prestala i »država« Moskita. Danas je ovaj projekat opet oživio i Nikaragua je došla opet pod veliki pritisak, samo ne Engleske, već U.S.A.).^{19a)}

Ovakovi i slični primjeri dali bi se po volji umnožiti i proširiti. Uz njih bi se mogli nanizati drugi, koji bi pokazali, kako nijesu irelevantni ni veličina,

¹⁹⁾ R. Kjellén: Der Staat als Lebensform (njem. prijevod), 20. izdanje, Leipzig, 1917. i System der Politik, Leipzig, 1920.

^{19a)} Neki od tih primjera po Hennigu, o. c.

pa ni oblik teritorija bilo države, kojoj ispitujemo kvocij. pritiska, bilo njenih okolnih susjeda. Veličina državnoga teritorija sama po sebi može ublažiti izvanji pritisak, jer je prirodno sredstvo obrane (Rusija za Napoleona ili u posljednjim pohodima protuboljševičkih vojskâ), no ako nije svladana u saobraćajnome pogledu, postaje ona elemenat opasnosti za državu (Mongolsko carstvo, Osmanlijsko carstvo, Rusija u ratu s Japanom). — Od oblika teritorija zavisi dužina njegovih granica, a to je strategijski momenat, s kojim treba računati kod pritiska izvana ili iznutra.

No nesamo dužina granica, već i njihova kakvoća dolazi tu i te kako u obzir. Uz inače jednake uslove neka će država osjećati manje pritisak, ako je na tome mjestu granica dobra prirodna zapreka i ako strategijski važne točke ima ona, a ne susjed, dok će pritisak biti veći, ako povoljniji položaj ima susjed ili ako je granica otvorena, prirodom nezaštićena. (Naše granice prema Albaniji, Bugarskoj, Austriji, pa Italiji i Mađarskoj.) — Povoljan je susjedan položaj i dviju država, koje ispunjavaju jednu zaokruženu prirodnu i harmonijsku privrednu oblast, jer nemaju tendencije preraščivanja u tome smjeru (Francuska i Španjolska na Pirinejima; Tibet i Indija s Himalajom). Otuda slijedi protivna činjenica, da će neka država vršiti jači pritisak na susjeda, koji leži u smjeru rasteñja te države bez obzira na to, koji motivi potiču rasteñje. (Rusija na otvoreno more; U.S.A. u svome početku prema Pacifiku; bivša Austro-Ugarska preko Balkana na Solun; predratna Srbija uz Moravu i niz Vardar.) — Klimske prilike već samim svojim djelovanjem na granicama izravno ili neizravno mogu modificirati pritisak susjeda ili drugih sila na njima: (Kanada i Sibirija uopće ne osjećaju pritiska na svojim zaleđenim i nepristupnim sjevernim obalama; Egiptu daje pustinja, produkt klime, upravo idealnu granicu s E i W, koju priroda sama čini nesavladivom; klima Afganistana obranila je ovu zemlju dva puta od Engleza, uništivši ih 1841./42. zimi u Kaibarskom prijevoju, a 1919. pošastima).²⁰⁾

I prirodno bogatstvo neke zemlje i njenih susjeda suodlučuje o pritisku, koji će uz inače jednake prilike biti to veći, što je neka zemlja bogatija, napose, ako osobito vrijedni djelovi leže uz granicu, a susjed time oskudijeva. Pritisak redovno nije upravljen prema siromašnim zemljama, osim, da one imaju kakovu drugu važnost (saobraćajnu, strategičnu), već naprotiv od tih zemalja prema bogatijim. (Provala nomada iz stepsko-pustinjskih krajeva u bogatije ratarske zemlje; ishodište Normanna iz hladnog i kamenitog skandinavskoga primorja; težnje staroga i srednjega vijeka za zemljama zlata, srebra i dragulja, a danas usto osobito za nalazištima željeza, ugljena i petroleja. Francuski pritisak na Njemačku i pritisak protivnoga smjera potiče i rudno bogatstvo pograničnoga područja; poljski dio Šleske bit će uvijek mjesto jačega pritiska Njemačke; da Burske zemlje u S. Africi nijesu obilovale zlatom, a osobito dijamantima, bile bi vjerojatno kao stočarsko-ratarske zemlje i danas samostalne; velika britska aktivnost u Iraku nije u posljednjem redu uvjetovana nalazištima petroleja kraj Mosula; s istoga razloga U. S. A. bacaju sve više oči na Mexico i na neke tropske zemlje S. Amerike; pohlepu Japana i evropskih velikih sila za Kitajem podjaruje njegovo bogatstvo ugljena i željeza). Pravo kaže stoga Hennig: Bogatstvo rudama za slabe je države prije prokletstvo nego blagoslov.²¹⁾ No i druga bogatstva neke zemlje (plodnost zemlje, šume, divljač, ribe,

²⁰⁾ Hennig: Geopolitik, str. 57.

²¹⁾ Hennig: o. c. str. 50.

pašnjaci i sl.) privlači poglede susjedâ i povećava njihov pritisak, pa napokon sva kolonijalna osvajanja evropskih, a u novije doba i vanevropskih država možemo u krajnjoj pobudi pripisati ovakovim težnjama.

Ovo će dostajati da potvrdi, kako je već i teritorij sa svojim osobinama značajan faktor u stvaranju polit. pritiska, razumije se ne prazan teritorij, već politički organiziran, srastao s drugim, pokretnim elementom u državni organizam. Taj drugi, živi elemenat države, njezino pučanstvo, nosioc je državne snage, pa će i on na razne načine prinositi komponente, iz kojih konačno rezultira pritisak vlastite države na druge i protupritisak njezin na analogno djelovanje susjeda.

Apsolutan broj pučanstva važan je momenat u tome, tako važan, da eto A. Supan uzimlje uopće u račun samo njega. No iako pučanstvo za državu znači izvor žive snage za sve potrebe državnoga života, osobito za stvaranje privrednih dobara i u slučaju rata za borbu i obranu države, različite će prilike biti uz jednak broj pučanstva na velikom i malom teritoriju, na prirodno bogatom i oskudnom, uz dotjeranu ili primitivnu gospodarsku organizaciju i t. d.

Od osobite je važnosti ovdje relativna napučenost (gustóća) žiteljstva, jer je ona isto, što i pritisak pare u parnome kotlu. Što je veća razlika u gustoći pučanstva dviju susjednih država, to će, uz inače podjednake druge uslove, biti veći pritisak države s gušćim žiteljstvom na zemlju rjedega pučanstva. No mali kotlići nijesu toliko opasni kao veliki, pa će stoga najveći pritisak izvirati od zemalja s mnogobrojnim, a vrlo gustim stanovništvom. Unutrašnja kolonizacija i racionaliziranje privrede mogu u takovim slučajevima samo donekle pomoći, no trajno olakšanje može dati samo kolonijalni posjed, koji prima višak žiteljstva, da napetost ne prijeđe dopušteni maksimum.

Zemlje gusto naseljene s obzirom na mogućnost prehrane bile su uvijek područja raseljavanja, *vaginae gentium*, a takovih ima i danas u svijetu. Mi na svojoj vlastitoj koži imamo da osjećamo pritisak takova jednog »naroda bez prostora«, kako ih zove Hennig,²²⁾ Italiju. Ta zemlja ima 59 mil. žitelja i gustoću od 127, što znači prenapučenost uzevši u obzir znatne djelove neproduktivnoga zemljišta i nemogućnost velikoga razvijanja industrije zbog nestašice željeza, osobito ugljena. Italija ima doduše 65 puta toliko prostora u kolonijama, no one su već klimski nepodesne za naseljavanje, pa tako Italija svoj višak naroda šalje u tуди svijet. Danas živi izvan domovine preko 9 milijuna Talijana, $\frac{1}{6}$ ukupnoga njihova broja, a Mussolini ipak propovijeda množenje, kako bi oko god. 1950. u Italiji bilo šezdesetak milijuna žitelja.²³⁾ Time on hoće baš da poveća pritisak, pa da dođe, kako on reče, ili do proširenja ili do eksplozije.²⁴⁾ — Pritisak Italije ne osjeća se u svijetu, osobito na suprotnim jadranskim obalama, toliko zbog 59 milijuna njenih žitelja, koliko zbog prevelike njihove gustoće.

Slične su prilike u Evropi još u Njemačkoj, a u Aziji u Japanu, donekle i u Kitaju i Indiji.

Tako eto i stepen gospodarskoga razvitka utječe neizravno na pritisak, jer uvjetuje gustoću žiteljstva, ali on utječe još i na druge načine, jer daje i hranu i snagu državnoj organizaciji. Usko su s time vezani i prirodni i umjetni putovi saobraćaja, svladavanje prostora, jer od njih zavisi prenos dobara i ljudi, a u slučaju rata navala i obrana. Neka se saobraćajna

²²⁾ Hennig: o. c. str. 269. i d.

²³⁾ Hennig: o. c. str. 275.

²⁴⁾ Hennig: o. c. str. 275.

sredstva uređuju napose u tu svrhu, osobito u blizini osjetljivih mjesta na granici.

Tu nas eto kod novog jednog, eminentno važnog faktora polit. snage jedne države ili njenih susjedâ: vojničke organizacije, tehničke opreme i duha trupâ. Predratna, militaristička Njemačka vršila je sa svojih 60 mil. žitelja nepristodobljivo veći pritisak na Rusiju nego 6—7 puta veći, ali vojnički neorganizirani Kitaj, a i u Aziji je pritisak mnogo manjega, ali vojnički dobro opremljenoga Japana veći od mnogobrojnijeg mu susjeda na kopnu. — Pritisak današnje razoružane Njemačke ne može se ni porediti s pritiskom te zemlje prije 1918.

Pri ovome razmatranju ne smiju se mimoći ni rasne osobine pučanstva, jer dok ima među narodima kao i među pojedincima ratobornih, ratničkih individualiteta, ima ih i izrazito miroljubivih (Kitajci, Indijci). Jasno je, da će se i susjedstvo jednog ili drugog ovakovog naroda osjećati pod različitim pritiskom.

U daljem slijedu ove misli treba uzeti u obzir i kulturni stupanj pučanstva, socijalnu strukturu njegovu i njegovu političku zrelost. Danas, u doba najšire demokracije i opće vojne službe u ratu ne može se dosta visoko procijeniti i psihopolitični momenat u međusobnome odnošaju susjednih država, da li su najšire vrste shvatile i prigrlile državnu misao i zadajene političkom idejom, koja suodlučuje i o smjeru političkoga pritiska (misao revanche-a kod Francuza, zavjetna misao Srba, prevlast na svjetskom moru kod Brita, kolonijalne aspiracije Nijemaca, jadranske i mediteranske težnje Italije).

I stupanj lojalnosti pučanstva prema svojoj državi jedan je od faktora, koje treba ovdje spomenuti. (Bivša Austro-Ugarska nije vršila prema vani pritisak adekvatan svome žiteljstvu od preko 50 milijuna baš s ovoga razloga, pa se konačno i raspala.)

I pri kraju još jedan faktor, ali zato ne od sporedne važnosti, već šta više od najodlučnijega utjecaja, otkako je kod formiranja država nacionalni princip zamijenio teritorijalni. To su narodnosne prilike državâ, koje dolaze u obzir. Uz inače iste uslove jedna će nacionalno homogena država osjećati slabije pritisak susjeda nego narodnosno heterogena, osobito ako u njoj različita nacionalnost kao centrifugalna težnja prevladuje centripetalnu lojalnost u Kjellénovu smislu.²⁵⁾ Najnepovoljniji je slučaj, a to biva najobičnije, da takova država na rubu svoga teritorija ima pučanstvo, koje je po narodnosti srodno pučanstvu ili većini pučanstva susjedne države. Tu lako nastaje iredentističko raspoloženje, a kod susjeda težnja za oslobodenjem i ujedinjenjem sunarodnika. Koliko je važan nacionalni momenat u državnom i međudržavnom životu prije svjetskoga rata, za rata (koji se nominalno i vodio za rješenje ovih problema) i u ovo poslijeratno vrijeme, predobro je poznato, pa i ne treba za to navoditi primjera.

Supan ne uzimlje u obzir ni međusobni odnošaj susjeda, kao što ne uvažava ni odnošaj jedne države sa svojim susjedima. Jednostavnim zbrajanjem apsolutnoga broja njihova pučanstva izlučuju se suprotni pritisci između susjeda, a njihove tendencije uzimlju kao koncentrički upravljene prema opkoljenoj državi. To se u životu rijetko dešava, iako ima takovih nastojanja (Englesko zaokruživanje Njemačke; nastojanje Italije, da nas zaokruži). A tako česti i prirodni savezi jedne države sa susjedom svoga susjeda idu baš za tim,

²⁵⁾ Der Staat als Lebensform.

da smanje njegov pritisak time, što ga sile, da jedan dio snage upravi na protivnu stranu, gdje se s leđa javlja pojačani pritisak saveznika. (Tipičan primjer predratni savez Rusije i Francuske radi Njemačke; naš savez s Francuskom radi Italije, a prijateljevanje Italije sa Španijom radi Francuske.)

Iz ovoga slijedi logično, da ni broj susjeda nije irelevantan za njihov pritisak na neku državu. Jer kada bi to bilo, onda bi za neku državu bilo posve svejedno, opkoljuje li je više susjeda ili samo jedna jedina država s istim brojem pučanstva. To bi bio ekstremni slučaj jednostranoga susjedstva po Ratzelu,²⁶⁾ politički otok, tuđa eksklava u tijelu jedne države. Da je ovaj položaj neprirodan, vidi se po tome, što države u njemu teže, da se toga jednostranoga zagr-ljaja oslobode ili u njemu nestaju. Samo pigmeji, nikome opasni, mogu u takovu položaju živjeti²⁷⁾ (San Marino). Brojnije susjedstvo daje doduše više mogućnosti trenja, no pojedini su susjedi onda redovno manji i slabiji, a uz njih je i veća mogućnost političkih aranžmana, kojima se dadu paralizirati ili ublažiti pritisci pojedinih susjeda. A u privrednom i kulturnom pogledu brojnije i razno-vrsnije susjedstvo znači šire mogućnosti u izmjeni materijalnih dobara i kulturnih utjecaja. Ratzel u tome upozorava na povoljan položaj Francuske i nepovoljan jednostrani položaj Španije.²⁸⁾ On zato i odbija mišljenje, da je višestruko susjedstvo uvišestručena opasnost,²⁹⁾ pa se prema tome ne bih mogao složiti ni s Hennigovim mišljenjem o ovome predmetu.³⁰⁾ Šta više, dade se prije ustvrditi, da je za državu povoljniji veći broj susjeda u miru i u ratu uz inače jednaku sumu njihova pučanstva.

*

Držim, da gornje razlaganje dostatno utvrđuje, kako Supanov kvocijent pritiska ne samo da nije »točan izražaj političkoga položaja«,³¹⁾ nego ni »vrlo oskudna zamjena«³²⁾ za to, pa prema tome nije ni sredstvo, koje bi se moglo za tu svrhu upotrebljavati kod poređivanja. Supan je svoju metodu postavio na preuzak osnov uzevši u račun jedino apsolutan broj žitelja, a izlučivši sve ostale mnogobrojne, pa i ne manje odlučne faktore političke snage i pritiska države. Jedna veličina, koja bi točno izražavala pritisak, morala bi biti funkcija svih ovih faktora, a veliko je pitanje, kako bi se moglo doći do ovakoga broja, kada se neke od relevantnih prilika valjda i ne dadu brojčano izreći ili međusobno porediti.

Supanov kvoc. pritiska jedno je dakle nepotpuno i za potrebe političke geografije neupotrebljivo sredstvo. To bi se moralo reći i o svakom drugom broju, do koga bi se došlo poređivanjem samo jednoga faktora pritiska. Radi lakoće i jednostavnosti računanja vrijedilo bi ipak kušati, ne bi li se, zadržavajući u principu Supanovu metodu, moglo doći do nekoga drugog, ma i nepotpunog, ali ipak nešto boljega rezultata. Držim, da bi se u tome nastojanju moglo kušati uzeti za osnov računanja ne a p s o l u t a n broj žiteljstva, već njegovu gustoću. Tome bi u prilog bili ovi razlozi: 1. Gustoća je barem isto tako važan faktor pritiska kao i apsolutan broj pučanstva. 2. U broju, koji označuje gustoću, sadržani su i drugi faktori pritiska:

²⁶⁾ O. c. str. 227.

²⁷⁾ O. c. str. 227.

²⁸⁾ O. c. str. 252.

²⁹⁾ O. c. str. 251.

³⁰⁾ Hennig: o. c. str. 205.

³¹⁾ Supan: o. c. str. 76.

³²⁾ Supan: o. c. str. 78.

veličina teritorija; apsolutni broj žitelja; donekle bogatstvo prirode i stepen gospodarskoga razvitka.

Vrlo zanimljivu i instruktivnu sliku daje nam poređivanje polit. položaja naše države računat na jedan i drugi način. Kako svih sedam naših susjeda imaju skupa 85,559.000 stanovnika,³³⁾ a naša država okruglo 12,650.000, to bi za kraljevinu SHS geograf. kvoc. pritiska iznosio okruglo 6'6. Šest manjih susjeda (Albanija, Grčka, Bugarska, Rumunjska, Mađarska, Austrija) daju s ukupno 44,159.000 kvocijent 3'5, a sama Italija s 39,400.000 kvocijent 3'1.

Uzmemo li pak za bazu računanja relativnu napućenost, dobivamo ove zanimljive rezultate: šest manjih susjeda s gore pomenutim brojem žitelja na 729.014 km² imaju srednju gustoću 60'5. Naša je gustoća 50. Poredivši ta dva broja (dividirajući ih) dobivamo kvocijent 1'2, što znači, da je gustoća, dotično pritisak tih susjeda za 20% veća od naše gustoće (našega protupritiska). Italija, sa svojih 39 milijuna na 310.000 km² ima gustoću 127, pa poređena s našom, daje kvocijent 2'54, dakle dva puta veći nego ostalih šest susjeda. Mi taj pritisak doista i osjećamo u tome omjeru! Uzevši u račun sve susjede, dobivamo njihovu srednju gustoću 80'4 (85,559.000 : 1,059.014), a kao kvocijent pritiska 1'6.

Preglednije nam ove prilike prikazuje slijedeća tabela:

Susjedi:	Kvoc. pritiska s obzirom na apsol. broj:	Kvoc. pritiska s obzirom na gustoću:
6 manjih	44,159.000 : 12,650.000 = 3'5	60'5 : 50 = 1'2
Italija sama	39,400.000 : 12,560.000 = 3'1	127 : 50 = 2'54
Svi	82,559.000 : 12,560.000 = 6'6	80'4 : 50 = 1'6

U svome seminaru dao sam izračunati kvoc. pritiska na jedan i drugi način za sve glavniye države i poredati ih po veličini dobivena broja. Bit će zanimljivo poređivati mjesta, na kojima se pojedine države nalaze na jednoj i drugoj tabeli i srađnjivati ovaj njihov položaj s faktičnim njihovim polit. položajem.

Drugi jedan način, kako da se bar donekle popravi Supanov način izražavanja pritiska, bio bi, držim, da se on izrazi razlomkom, koji bi za brojnik imao kvoc. apsolutnoga broja pučanstva, a za nazivnik broj susjeda. Za nas bi taj izraz bio 6'6 : 7. Poboľšanje bi se sastojalo u tome, što bi se uz apsolut. broj žitelja unio barem još jedan važan element pritiska, broj susjeda. Pritisak bi se imao stalno izražavati ulomkom, jer bi nazivnik imao samo značaj indeksa. No radi poređivanja trebalo bi pritisak izraziti jednostavnim ili desetičnim brojem. Takav bi se dobio, kada bi se izvršila ulomkom naznačena divizija, no time bi se suponiralo, da je pritisak upravo proporcionalan apsolut. broju žitelja, a neupravno razmjernan broju susjeda, što ne će uvijek i apsolutno biti. — Moj slušač, g. Drag. Šimunić, izradio je u seminaru tabelu svih važnijih država svrstanih po pritisku, izračunatu na ovaj način, pa je poređivanje te tabele s tabelom pritiska po Supanu dalo prigode za razna zanimljiva razmatranja.

³³⁾ Stanje god. 1925. prema Prof. Hickmann's Geograph.-statistischer Universalatlas, Wien 1927.

Ne smijemo međutim smetnuti s uma, da sva ona nastojanja ne mogu imati veće praktične vrijednosti, jer ovim putem uopće ne možemo doći do jednostavna, za poređivanje podesna sredstva izražavanja političkoga položaja državâ.

Zusammenfassung: Der Verfasser unterzieht den von A. Supan in die Politische Geographie eingeführten Begriff des geographischen Druckquotienten einer eingehenden Untersuchung auf dessen Eignung als Ausdruck der polit. Lage eines Staates. Während er die von Supan selbst und auch von anderen Autoren gegenüber diesem Mittel geäußerten Bedenken hervorhebt, fügt er ihnen eine Reihe anderer hinzu. Supan scheidet aus der Berechnung die Inselstaaten aus, obwohl er zugibt, dass ein Druck auch von »nahegelegenen« Inselstaaten ausgeübt wird, der irgendwo am Meere von dem durch ihn hervorgerufenen Gegendruck an einer »verschiebbaren« Linie aufgehoben wird. Nahegelegene Inselstaaten und verschiebbare Linie sind unbestimmte, ja in jedem Einzelfall praktisch so gut wie unbestimmbare Grössen und wohl deshalb von Supan auch einfach ausgeschaltet. Aber befinden sich nicht in derselben gegenseitigen Lage zwei maritime, wenn auch nicht insuläre Staaten, die aber keine gemeinsame Festlandsgrenze haben? Supan scheidet aus der Berechnung, wohl aus demselben Grunde, auch den Kolonialbesitz, ja sogar die mit dem Mutterlande zusammenhängenden Nebeländer aus, was mit Rücksicht auf die grosse, in einzelnen Fällen geradezu ungeheure Bedeutung des kolonialen Besitzes für die Kraft eines Staates kaum gerechtfertigt werden kann.

Der wundeste Punkt des Supanschen Druckquotienten sei dessen Berechnung aus nur einem Elemente, der absoluten Bevölkerungszahl, obwohl es unter allen Faktoren, aus denen die Kraft, folglich auch der Druck eines Staates auf seine Nachbarn resultiert, auch solche gibt, die an Bedeutung der Bevölkerungszahl kaum nachstehen. Der Verfasser analysiert nun diese Komponenten (mathematische, geographische Lage, Gestalt und Umrissform, Grenzen, Struktur des Staatsterritoriums, Wachstumsrichtung, klimatische Verhältnisse, Naturreichtum; neben der absoluten Bevölkerungszahl die Volksdichte, Typus und Entwicklungsstufe der Wirtschaft, Raumbeherrschung durch Verkehrsmittel, militärische Organisation und Ausrüstung, Rassen- und Volkseigenschaften der Bevölkerung, Kulturstufe, gesellschaftliche Gliederung, politische Reife und psychopolitische Momente, Loyalität der Staatsbürger, nationale Struktur, besonders in den Grenzgebieten, gegenseitiges Verhältnis der Nachbarn eines Staates untereinander, die Zahl der Nachbarn). Auf Grund dieser allseitigen Untersuchung kommt er zu dem Schlusse, dass die von Supan angegebene Formel, weil unter Ausscheidung aller relevanten Faktoren mit Ausnahme eines einzigen, der Bevölkerungszahl, auf eine zu enge Basis gestellt, nicht nur kein »genauer Ausdruck der politischen Lage«³⁴⁾ ja nicht einmal »wenig brauchbar«³⁵⁾ oder »zum Zwecke der Vergleichung« brauchbar³⁶⁾ sei, sondern zur Charakterisierung der polit. Lage eben ganz ungeeignet erscheine. Eine Grösse, welche diese Eigenschaft hätte, müsste den Einfluss aller oder aber zumindest der ausschlaggebenden Faktoren der polit. Kraft eines Staates zum Ausdruck bringen. Es sei sehr fraglich, ob dies durch eine einzige Formel überhaupt möglich wäre, da ja nicht

³⁴⁾ A. Supan: Leitlinien d. allg. pol. Geogr., 2. Auflage, Seite 76.

³⁵⁾ W. Vogel: Polit. Geographie, Leipzig-Berlin, 1922, Seite 125.

³⁶⁾ A. Supan: l. c. Seite 78.

alle in Betracht kommenden Faktoren zahlenmässig erfassbar und untereinander vergleichbar seien. Aber selbst diesen Fall vorausgesetzt, wäre dann die Berechnung jener Formel äusserst mühselig und kompliziert. Die Supansche Formel hat eben für sich den grossen Vorteil der Einfachheit und spielend leichten Berechenbarkeit. Gerade dieses Vorteiles wegen stellt der Verfasser die Frage auf, ob die von Supan angegebene Methode unter Zugrundelegung eines anderen Elementes oder unter gleichzeitiger Berücksichtigung weiterer Druckfaktoren nicht etwas korrigiert und so vielleicht doch noch zur Not brauchbar gemacht werden könnte? Hiebei weist der Verfasser auf die *Volksdichte* hin, als jenen Faktor, aus dem die Druckformel zu berechnen versucht werden könnte. Die Volksdichte hat vor der absol. Bevölkerungszahl der Vorteil, dass sie ein eminenten Faktor des polit. Druckes ist (Italien, Japan, Deutschland!), dass in dieser Zahl sowohl die Bevölkerungsziffer als auch die Grösse des Staatsraumes zum Ausdruck kommt und dass sie endlich bis zu einem gewissen Grade auch die wirtschaftlichen Verhältnisse widerspiegelt.

Als Beispiel nimmt er die polit. Lage des eigenen Staates, des Königreiches SHS. Dieses Land grenzt an sieben Nachbarstaaten (Albanien, Griechenland, Bulgarien, Rumänien, Ungarn, Oesterreich, Italien). Die ersten sechs kleineren üben mit ihrer gesammten Bevölkerung (44 Millionen auf 729.014 km²; Dichte 605) auf den Staat SHS (12½ Mill. auf 249.000 km²; D = 50) nach Supan den Druck 3·5 aus; Italien allein, fast ebenso stark bevölkert (59½ Mill. auf 310.000 km²; D = 127), einen etwas kleineren Druck, 3·1. Unter Berücksichtigung aller 7 Nachbarn erhält man 6·6 als Druckquotienten. Italien, den übrigen 6 Nachbarn gegenübergestellt, übt also einen etwas geringeren Druck aus. Tatsächlich jedoch empfindet Jugoslavien den Druck dieses einzigen, übervölkerten Nachbarn weit stärker als den der übrigen zusammengenommen. Diese Verhältnisse widerspiegelt viel treuer der Quotient, den man aus der Volksdichte dieser Staaten berechnet. Im Falle der 6 kleineren Nachbarn erhält man die Zahl 1·2 und bei Italien 2·54. Alle 7 Nachbarn ergeben den Quotient 1·6. Der Druck Italiens erscheint demnach doppelt so gross als der aller übrigen Nachbarstaaten, und so ist es auch in Wirklichkeit. Ebenso steht die Tatsache, dass dieser Druck vor allem der Uebervölkerung Italiens zuzuschreiben ist, was Mussolini zu der Prophezeiung veranlasst hat: Ausdehnung oder Explosion.²⁷⁾

Eine zweite Möglichkeit, die Verwendbarkeit des Supanschen Druckquotienten zu verbessern, bestünde darin, neben der absoluten Bevölkerungszahl noch die Zahl der Anrainerstaaten zu berücksichtigen. Der nach Supan berechneten Zahl wäre dann die andere als Index hinzuzufügen. Eine solche Grösse wäre wegen der Doppelzahl zu Vergleichen ungeeignet, könnte dies aber werden, wenn man beide Zahlen als Zähler und Nenner eines Bruches schriebe. Durch Ausführung der angegebenen Division erhielte man dann eine einzige Zahl. Allenfalls würde diese Methode auf der Voraussetzung beruhen, der Druck sei der absoluten Bevölkerung direkt, der Zahl der Nachbarn indirekt proportional, was kaum mathematisch genau sein dürfte.

Alle diese Versuche mögen theoretisch interessant sein, können aber keinen grösseren praktischen Wert haben, denn auf diesem Wege sei überhaupt nicht zu einem einfachen, auch zu Vergleichszwecken geeigneten Ausdruck der politischen Lage eines Staates zu gelangen.

²⁷⁾ Hennig: Geopolitik. Leipzig-Berlin, 1928, Seite 275.